

TÁBOR ÁDÁM

A szomorú és az egyenes csillag

Vajda János és Ady Endre kozmo-misztikus költészetéből

Vajda János és Ady Endre költészete egyaránt a modern magyar líra koordináta-rendszerében helyezhető el. *Kronologikusan* Vajda három nemzedékkel Ady előtt indul, Vörösmartyt folytatva, Petőfivel együtt a '48 előtti nagy évekből tornyosodik be, generációkon ütve át fejét, a századvég irodalmába" (Szerb Antal). *Líráilag* azonban Ady sok-sok nemzedékkel Vajda előtt indul: Berzsenyi, Csokonai, a kuruc költők, Balassi, a protestáns énekmondók, a legkorábbi magyar versszerzők mellől. Mindketten megérkeznek előbb vagy később a számukra adott jelenbe, a magyar valóságba, ahonnan mindketten az egyetemes valóság birtokbavételére indulnak. Ez az egyetemes valóság azonban már mást jelent Vajdánál és mást Adynál. Vajdánál a kozmikus teret, a „szörnyű távol”-t „a nagy egyetemben”, mert ez a tér, „mely már előttünk végtelennek látszik” (*Nyári éjjel I.*), az egyetlen lehetőség az örökké megváltoztathatatlan és változtathatatlanul örök idő legyőzésére vagy kijátszására. Adynál viszont az egész valóság birtokbavétele a *határterek* birtokbavételét jelenti. Külső és belső valóság (lét és tudat), kozmikus tér és emberi sors, a Föld minden országa és Magyarország, valóság és vers, élet és halál határterének meghódítását. Csakis onnan örökítheti tovább utódaira, amit kapott és változtathatja meg az időt: a történelmet.

A dialektikus Adyval szemben áll az alapjában metafizikus Vajda, akinek azonban sok versében korábban kiemelkedő dialektikus szemlélet tükröződik. Schöpflin Aladár megállapítása, miszerint Vajda úgy gondolkodik verseiben, mintha a filozófia csecsemőkorában élne, csakis úgy fogadható el, ha ennek a körülménynek alapvető pozitívumát is beleértjük a kifejezésbe: hogy tudniillik Vajda a filozófia legősibb – tehát döntően fontos, ha nem a legfontosabb – kérdéseit tette fel. Méghozzá sokszor *valóban válaszra irányuló*, tehát valóságosan polarizáló kérdéseket:

*Elhervad a rózsza, le hull a levél!
Ezért születünk hát, ez azéleti cél?
Csak eddig a pálya, semmit se tovább,
Vagy itten az ember csak öltözik át?
Mi itten örök: a halál vagy a lét?
Hol itten a kezdet, hol és van-e vég?*

(Őszi tájék)

A problematikus elemet Vajda gondolati lírájában csöppet sem „primitív filozófiai érzékében”, hanem az izgalmas nyelvi katarzisokban megszülető kérdések és válaszok egymásra-felelésének monotonijában, tulajdonképpen *monologikusságában* látom. Vajda valóban „elvértett egy gondolatot”, amely nemhogy primitív volna, éppenséggel nagyon mély és súlyos. Am

*A gondolat, hogy e mindenség
Nem lesz se több, se kevesebb,
S isten se törli azt le végkép,
Mi egyszerű itten megesett...*

és ennek a gondolatnak a fonákja – „*hogy nem halt meg voltaképp itt*”, csak az „*a vágy, amely nem teljesült*” – között feszülő, a valóságot két legszélő pontjából átívelő szívérványhíd alatt a költő nem lát menekvést, csak a híd fölé *emelkedni*, a kozmoszba. „*Innen föl a Szírius csillagáig*” akar hatolni, mert e „*képzelemfárasztó messzeség*” – ha más nem is, legalább –

*... egy kulcslyuk, melyen át
A mindenség titkát fürkésző lelkem
A megfoghatlan végtelenbe lát.*

A kozmoszba törés a még nem humanizált világban a világkép dehumanizációja. Vajda félelmetesen reprezentatív költője egy, az ő életében még csak éppen hogy nekilodult kétélű korszaknak, amelynek minden eredményében megnyilvánul ez a kettős természet. Az űrkutatás is egyszerűen jelenti a menekülést a megoldatlan földi kérdések elől, sőt egy minden korábinál pusztítóbb haditechnika kifejlesztését és egy későbbi magasabbrendű megoldás előkészítését: a romboló és építő erők meghatványozódását. Egy humanizált világ számára az űrbe való kilépés hatalmas lehetőségeket ígér, egy még nem humanizáltban a pusztulás lehetőségének megnövekedését. A maga állandóan újratereztető, de állandóan feloldott ellentéteit élő Ady számára a kozmosz új tág lélegzetvétel lehetőségét jelenti (*Az egyenes csillag, Az Illés szekerén, Fogoly a vartoronyban*), a soha át nem élt perc elvesztésének súlya alatt élő Vajda számára ez a világ is a körbenforgás világa. A megoldást – a saját léte, illetve a földi lét nagyszerűségére való állandóan megismétlődő rádöbbenést – nem találja, ezért hiába menekül a kozmikus űrbe, hiszen „*nyomorult létben a rossz pillanat örök*” (*Weöres Sándor*).

A kozmo-misztikus szemlélet a XIX. század végi magyar lírában nemcsak Vajdát jellemezte. Más költőkre is karakterisztikus volt, legfőképpen *Komjáthy Jenőre*. Önála azonban nem a befelé forduló költő feloldhatatlan tragikumára vetítődik ki a végtelen vásznára, hanem az aktív cselekvő ember számára nyílik végtelen tér. Minden verse végül is akciót jelent be:

*Úgy érzem, új, csodás világot
Vagyok képes teremteni;
Új napokat látok robogni,
Új földeket kerengeni.*

(*Meg tudnék halni...*)

A végtelen szárnyalásra sóvárgó Vajdával és a szárnyalást csupán költői problémának látó, általa már átéltnék hitt Komjáthyval szembe kell állítanunk Adynak a biztos jövőbe transzponált, de az állandó jelenben suhanó tragikus száguldását.

Vajda:

*Oh boldogok, kik a máglyán elégtek,
Mint visszaröppenő láng, szálltok égnek,
A végtelen, szabad légoceánban,
Hol örök fény, örök világosság van.*

(Halál)

Komjáthy:

*Ki látott járnai pompafényben
A zúgó tengerek fölött?
Közületek ki látta lelkem,
Midőn a napba öltözött?*

*Ki látta színem változását,
Midőn a lélek elragadt?
Ez elcsigázott, gyöngye testen
Ki látott nőni szárnyakat?*

*Ki látott engem tűzszekéren,
Mint a prófétát egykoron?*
(Csak tartsatok...)

Ady:

*Az Úr Illésként elviszi mind,
Kiket nagyon sújt és szeret,
Tüzes gyors szíveket ad nekik,
Ezek a tüzes szekerek.*

A következőkben Vajda és Ady egy-egy azonos motivikájú versét vizsgálom meg, kozmo-misztikus lírájuk azonos és eltérő vonásait kutatva.

Az *üstökös* című Vajda-vers nyilvánvalóan hatott az *egyenes csillag* című Ady-versre. A Vajda-vers a költő életművének öt-hat legkiemelkedőbb darabja közé tartozik. Szinte az az érzése az olvasónak, hogy a tömör, zseniális sorokat, szakaszokat sokszor üres és hosszadalmas strófákkal váltakoztató Vajdának Ady verse adott ösztönzést ilyen fokú tömörítésre... Nincs ebben a versben egyetlen töltelékszó sem: szinte minden szavára hangsúly esik. Az első versszak lényegében trochaikus lejtésű, állandóan átjátszva az ütemes verseléssel és a Németh László-i értelemben vett tagolás tökéletes példával. Károly Sándor többek között a közbeékelődő, hátravetett, megismételt mondatrészek és mondatok alkalmazásában látja Vajda és Ady ritmikájának rokonságát. Ebben a két versben számos példát találhatunk erre a tételre:

*Mondják, ez ama „nagy”, melynek pályája
Egyenes; vissza hát sohase tér.*

*Fenséges Niobéja az égboltnak,
Lobogó gyász, én neked hódolok.*

(Az üstökös)

*A Végtelenség piacán
Nyílegyenest fut s mint egy álom
Száguld át egyszer
S csak egyszer látja bárki is
A szemhatáron.*

(Az egyenes csillag)

A szótagszám váltakoztatásával már csak Ady él, de a mellérendelésekkel történő nyomatékosítást Vajdánál is megtaláljuk:

*Forogni körbe nem tud, nem akar, hát
Örökké társtalan, boldogtalan.*

(Az üstökös)

*Az Isten sem kerülhet
Utána, sem elébe.*

(Az egyenes csillag)

Az enjambement általában nem jellemző Vajdára, de itt többször alkalmazza, a legmerészebben a fenti két sorban, melyek hatását fokozza, hogy az *abab* rímképletű vers másik „a” ríme is enjambement-nal kapcsolódik a második sorhoz. Adynál az enjambement az ilyen jellegű, rövid, de váltakozó szótagszámú sorokra széttördelt versben mindig elkerülhetetlen.

Az üstökösben csak a vers utolsó negyedében lép be első személyben a költő. A reális kozmikus kép fokozatosan töltődik fel szimbolikus jelentéssel: a második versszak végén tudatos lényé válik a holt csillag:

*Forogni körbe... nem akar, hát
Örökké társtalan, boldogtalan.*

Még mindig betölti a vers terét: csak a következő versszakban húzódik vissza a kamera: a képsík alján megjelenik az ember, aki a Földről szemléli az eget, egyelőre még általánosságban:

Imádja más a változékony holdat...

A versszak legvégén pedig maga a költő lép be a képre; a közbevetés után erős hangsúly esik az „én” szóra:

*Fenséges Niobéja az égboltnak,
Lobogó gyász, én neked hódolok.*

Közvetlenül folytatódik a képsor a következő versszak elején. Az üstökös itt már elveszíti konkrét realitását, objektivitását, a látómezőt egyre inkább betöltő költő mögött arányos illusztráló jelle alakul (az első személyű birtokos rag dominál):

*Szomorú csillag, életátkom képe,
Sugár ecset, mely festi végzetem...*

Az utolsó két sort – bár közvetlenül csak az üstökösről van szó benne – a megszólító második személy a földi élethez köti, s ez különös ellentétet alkot a kép végtelenbe-tártságával („*mégysz a mérhetlen éjbe*”), amely ellentétet az általános és határozatlan névmások, valamint az egymást erősítő két jelző az utolsó szó jogán a hiábavalóság keretében tart össze:

*Akárhová mégysz a mérhetlen éjbe,
Te mindenütt egyetlen, idegen.*

Az egyenes csillag indítása egyezik a Vajda-versével annyiban, hogy szintén úrbéli képpel indul. Ám amíg az a kép statikus volt (az első mondatban ige nélküli, a másodikban hangsúlytalan, utolsó rövid szóként szerepel egy ráadásul nem mozgást, hanem állapotot jelző ige; a következő ige képen kívüli magyarázó funkciót tölt be; majd újra csak a kettős sor legvégén, kevésbé hangsúlyos, rövid és *negatív mozgást* jelző igei állítmány áll), az Ady-vers legelső szava-képe-sora már azonnal dinamikus, és a különleges eredeti és folyamatos-sima, mégis ismétlődő-duratív jellegű mozgást kifejező igének külön szuggesztív ereje van:

Hullámlik az ég...

A következő sor így szól: „Ez a végetlen titok-tenger”. Az üstökös induló helymeghatározásai grandiózusságuk mellett is *lehatároló* jellegűek:

1. „Az égen fényes üstökös;...”
2. „...uszálya / Az ég felétől le a földre ér.”

Ezzel szemben a *végetlen* (nem is a keményebb „végtelen”) *tenger* a horizontális határtalanság képzetét kelti, a *titok-tenger* kifejezés pedig mélységben végteleníti a képet.

Újabb mozzanatos igével indító sor következik:

S dobja szemünk partjára
Csillogó csillagait.

Az utóbbi sor villózik a figura etymologica és a „*csillogás*” amúgy is mozgást felidéző jelentése okán.

A nyitó stófa határozott, kemény lezárása ilyen körülmények között csak kontúrozza a dinamikus képsort:

Szűkmarkú kegyelemmel.

Az Ady-vers első szakasza is trochaikus lejtésű, ám a váltakozó hosszúságú (vagy inkább rövidségű) sorok és a rímelés a Vajda-vers szabályos, szinte kimért 11–10–11–10-es, keresztrimes formájával szemben ugyancsak a képsor dinamizmusát erősítik. (Ady egyébként ezúttal – legtöbb versétől eltérően – a későbbi versszakokban nem követi pontosan az első stófa szótagszám-képletét, csak a rímképletét. Az első versszak: 5–9–7–7–7; a második versszak: 6–7–6–3(!)–6; a harmadik versszak: 6–7–9–6–6; a negyedik versszak: 7–8–4–6–9 stb.)

Adynál már az első szakaszban megjelenik a szemlélő („dobja szemünk partjára”), a második versszakban ez a jelenlét egyes szám első személybe vált át: „kiktől szemem káprázik”, aki egyenlő félként áll szemben a csillogó égbolttal:

Hol marad legkülömb
Társatok,
Testvérem, a másik?

A következő szakaszban a költő – szinte kihívóan – továbbra is a centrumban áll. A negyedik stófában azonban a személyes jelenlét csak az első sor megisméltelt „hol” kérdőszavában lelhető fel; a második sor még az emberre utalóan szól az „igazi csillagról”, „*melyet kivetett a sorsa*”, ám utána – pontosan a vers legközepén! – egy hármas figura etymologicával „*időbelileg*” előkészítet, egész versteret betöltő és teremtő dinamikus *kozmosz* kép kerül centrumba:

S időtlenül
Időtlen időkbe
Egyenesen tör be lobogva?

(Jellemző, hogy „az egyenes” szónál Vajda verse *még objektív*, Adyé *már az*.) A mondat végén még kérdőjel áll, ám a hangsúlyozás természetesen olvasva csak jelentő módú lehet. A következő versszakban azután a kozmosz kép átveszi uralmát a teljes verstér fölött. A vers meghatározó dinamikáját már régen fölösleges külön újra és újra bebizonyítani.

Vajdánál is a „végtelenséggel versenyt rohanás”, az „egyenes pálya” megmutatása után következnek a vers képi csúcspontja, ám ott ez a legutolsó szemlélőtől független kép, míg Adynál éppen a vers második, objektív felét nyitja meg. Vajdánál rögtön ezután pesszimiztikusan szubjektivizálódik a vers – egyelőre még csak a természeti jelenség áttelekesítésével –, itt ugyanaz az antagonizmus (a visszatérés, körben forgás megtagadása) felemelően objektív szükségszerűségként jelenik meg:

Száguld át egyszer
S csak egyszer látja bárki is
A szemhatáron.

Vajdánál a vers végére a kozmosz kép mintegy meghosszabbítása, külső kivetülése, jelképe lesz a szemlélő – a költő – belső természetének, feloldódik a szubjektivitásba; Adynál éppen fordítva: a költő *mint földi szemlélő* eltűnik. Itt is megtörténik a két elem összeolvadása, ám *Az egyenes csillagban* a kozmosz kép magába szívja az embert: a költő *azonossá vált a képpel*. Ezáltal eltűnik a pesszimiztikus befejezés lehetősége is: az egyetlen létező, teljes értelemben vett kozmoszban, amelybe az ég, a Föld és az ember egyaránt beletartozik, csak törvény van és egység, lelki élet és idegenség nincs.

„*Az én száguldó, egyenes csillagom*” kifejezéssel történik meg a lét-erotikus aktus, *lét és tudat határterének uralása*. Ebben a büszkén vállalt sors-szerű szükségszerűségben lehet csak megkeresni azokat az ugyancsak szükségszerű őstörvényeket és -okokat, amelyek felismerése olyan rangot és erőt ad, amely megváltoztatja a történelmet:

Örök, ősi Idő
Hajtotta ki a Térbe,
Az Okot keresi ott:
Az Isten sem kerülhet
Utána, sem elébe.